

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Редакційна рада

Голова ради — В.М. ЛИТВИН

Члени ради: В.М. ГЕЄЦЬ, Л.В. ГУБЕРСЬКИЙ, І.М. ДЗЮБА,
М.Г. ЖУЛИНСЬКИЙ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Ю.А. ЛЕВЕНЕЦЬ,
О.С. ОНИЩЕНКО, Ю.М. ПАХОМОВ, С.І. ПИРОЖКОВ,
М.В. ПОПОВИЧ, В.А. СМОЛІЙ, Ю.С. ШЕМШУЧЕНКО

Редакційна колегія

Голова колегії — В.А. СМОЛІЙ

Члени колегії: Г.В. БОРЯК (заступник голови колегії),
В.Ф. ВЕРСТЮК, С.В. ВІДНЯНСЬКИЙ, В.О. ГОРБІК,
В.М. ДАНИЛЕНКО, М.Ф. ДМИТРІЄНКО, Я.Д. ІСАЄВИЧ,
Г.В. КАСЬЯНОВ, С.В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (заступник голови колегії),
О.Є. ЛІСЕНКО, В.М. ЛИТВИН, Ю.А. ПІНЧУК, О.П. РЕЄНТ,
О.С. РУБЛЬОВ (відповідальний секретар), П.С. СОХАНЬ,
П.П. ТОЛОЧКО, П.Т. ТРОНЬКО, О.А. УДОД

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

6
ТОМ
Ла – Mi

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 2009

тобіографічним ін-том (1996). Включена Міжнар. біографічним центром (Кембрідж, Велика Британія) у видання «2000 видатних учених ХХ ст.» (1998). Почесний громадянин м. Харків (1999). Автор 50 патентів та винаходів, бл. 500 наук. статей, 20 монографій.

Лауреат Держ. премії СРСР (1980; за розробку і впровадження сучасних методів діагностики початкових стадій серцевої недостатності).

Нагороджена орденами Трудового Червоного Прапора (1960), Леніна (1979), Вітчизн. війни 2-го ст. (1985), Богдана Хмельницького 3-го ст. (1995), Ярослава Мудрого 5-го ст. (19.08.1998), Золотою медаллю Польсь. академії мед. наук (1999), 14 медалями, Почесною грамотою Президії ВР УРСР (1976), Грамотою Президії ВР УРСР (1989). Герой Соц. Праці (1979), Герой України з врученнем ордена Держави (1999).

П. в. м. Харків.

В. Й. Бузало.

МАЛА АНТАНТА — військовополіт. союз Чехословаччини, Румунії та Югославії 1920—38, створений за ініціативою під егідою Франції для збереження статусу в Центр. та Пд.-Сх. Європі, що склався після *Першої світової війни*. Сформувався на основі двосторонніх угод між Югославією і Чехословаччиною (14 серпня 1920), Чехословаччиною і Румунією (23 квітня 1921), Югославією і Румунією (7 червня 1921) та входив у систему військово-політ. союзів, створених Францією разом з Польщею в Європі. Формально ці угоди передбачали взаємну допомогу сторін у випадку «неспровокованого» нападу зі сторони Угорщини, яка прагнула ревізії *Тріанонського мирного договору 1920*, та Болгарії — *Нейїського мирного договору 1919*, згідно з якими до складу держав-учасниць союзу було включено колиш. території Угорщини, у т. ч. укр. землі, та Болгарії. У 1920-х рр. у країн-учасниць союзу, в якому провідну роль грала Чехословаччина та її міністр закордонних справ Е. Бенеш (який, зокрема, назвав укр. Закарпаття «помостом» між країнами М.А.), не було єдиної політики щодо гол. європ. міжнар. проблем. Укр. питання трактувалися союзниками як внутр. питання країн, де проживали українці. Після Локарнської конференції (жовтень 1925), яка здійснила спробу встановити систему європ. безпеки на підставі франко-нім. примирення, Франція відмовилася від традиційної системи військ. союзів, послабивши увагу до М.А. З приходом до влади в Німеччині А. Гітлера та зростанням її агресивності М.А. поступово почала консолідуватися. У лютому 1933 для координації зовнішньополіт. акцій створена Постійна рада, до якої входили міністри закордонних справ, а також виконавчий орган — Секретаріат із штаб-квартирою в Женеві (Швейцарія). 1934 Югославія і Румунія за згодою Чехословаччини стали учасниками Балканської Антанти, куди увійшли також Греція й Туреччина. Укладення *Мюнхенської угоди 1938*, унаслідок якої Німеччина розчленувала, а згодом і окупувала Чехословаччину, призвело до розпаду Малої Антанти.

С. В. Віднянський.

МАЛА РУСЬ (Мала Росія, Малоросійська Україна, Малоросія, Малоросійський край) — термін для позначення укр. земель у 14—20 ст. Упродовж різних істор. періодів застосовувався: 1) як церковно-адм. та адміністративно-тер. термін; 2) для локалізації певної території в етногеогр. та етнополіт. розумінні; 3) як історико-правничя дефініція в титулах рос. законодавчих актів і розпорядженнях термін «Мала Русь» з'явився після Переяслав. договору 1654 (див. *Березнеї статті 1654*). Титул «Малыя России» був доданий до царського титулу з елементом мовної новації: зі зміною «всехи Руссии» — на «всехи России». Після *Андрусівського договору (перемир'я) 1667* і до поділів Польщі 1772, 1793, 1795 термін «Малоросія» застосовувався здебільшого до *Лівобережної України* та *Києва* і невеликої території навколо нього. Зі створенням 1796 *Малоросійської губернії* набув значного поширення, зокрема, після її поділу (1802) на *Полтавську* та *Чернігівську губернію* вживався щодо означених адм.-тер. одиниць. Наприкінці 18 — на поч. 19 ст. застосовувався в історіографії та супільно-політ. думці: 1) у ретроспективному розумінні щодо давньорус. території Середнього Подніпров'я (Київщина, Сіверщина, Переяславщина); 2) як адм.-тер. дефініція відповідно до наявного поділу укр. земель;

3) як важлива складова загально-рос. етнокульт. та правосл. традиції. Його вживання вирізнялося багатозначністю й суперечливістю, що виявилося в спробах, з одного боку, продемонструвати етнокульт. зв'язок М.Р. та Русі-Росії (дискусія «южан» та «северян»), а з другого — підкреслити етногеогр. своєрідність укр. земель. У 2-й пол. 19 — на поч. 20 ст. термін «Малоросія» використовувався у вузькому розумінні — до трьох придніпровських губерній (*Кіївська губернія*, Черніг. та Полтав. губернії), у широкому — до більшої частини або до всіх укр. земель, які перебували в складі *Російської імперії* (Кіїв., Черніг., Полтав. губернії, *Харківська губернія*, *Волинська губернія*, *Подільська губернія*, *Катеринославська губернія*, *Херсонська губернія* та *Таврійська губернія*). Шодо пд. територій, приєднаних Рос. імперією в 2-й половині 18 ст., вживався й ін. термін — «Новоросія» (Таврійська, Херсон., Катериносл. губернії та Бессарабська область). У рос. історіографії 19 — поч. 20 ст. використовувалися й ін. терміни для позначення укр. земель у складі Рос. імперії — Полуднева, Південна, Західна, Південно-Західна Русь (Росія). Паралельно з цими поняттями вживався й термін «Україна», застосування якого також вирізнялося багатозначністю. Використання цієї дефініції, наближене до сучасного значення, спостерігається тільки із серед. 19 ст. Як зазначають деякі учени (І.Лисяк-Рудницький, З.Когут та ін.), у 19 ст. малорос. (укр.) ідентичність тривалий час співіснувала із всерос. (загальнорос.) ідентичністю і тільки з 2-ї пол. 19 ст. їхня взаємодія поступово переростає в конфлікт взаємовиключних лояльностей. Водночас тривале перебування укр. земель у складі Рос. імперії зумовило інтеграцію нац. *еліти* до загально-імперських структур та її етнокульт. *асиміляцію*. Наслідком асиміляційних процесів стало формування комплексу меншоварності та провінційності, який у літературі та публіцистиці характеризується як «зросійщення», «русифікація» «малоросійство» (Є.Маланюк, П.Голубенко, М.Хвильовий та ін.). Відповідно від 30—50-х рр. 19 ст. термін

«Малоросія» набуває дискримінаційних ознак через політику великородж. шовінізму, яку провадив рос. царат. Щодо походження та призначення терміна «Мала Русь» у рос. та укр. історіографіях побутують різні інтерпретації: істор. назва, що виникла у зв'язку з перенесенням великокняжого трону з Києва до Владимира на Клязьмі (нині м. Владимир, РФ), здійсненим в 12 ст. владимирським і судзальським кн. *Андрієм Боголюбським* (М. Марков, невід. автор «Короткої історії Малої Росії»); термін, пов'язаний з титулом галицько-волин. кн. *Юрія* Болеслава, що з'явився в грамоті 1335 (М. Карамзін, Д. Бантиш-Каменський); похідне поняття від офіц. титулу рос. самодержців, впровадженого за царя *Олексія Михайловича* (О. Лакієр); історико-геогр. дефініція, яку використовували візант. єпархи для розрізнення «двох етнографічних частин», унаслідок переміщення населення в 13 ст. після монголо-татарської навали з середнього Придніпров'я на зх. та пн. сх. (В. Ключевський); етнополіт. термін, запроваджений константиноп. патріархією в 14 ст., реанімований у процесі російсько-укр. взаємин у серед. 17 ст., легітимізований та впроваджений до офіц. вживання з викривленням первісного змісту царською владою (М. Грушевський). Деякі історики (А. Стороженко, Д. Дорошенко та ін.) вважають, що поділ на «Велику та Малу Русь» виник за аналогією з тлумаченням термінів «Мала Греція» (митрополія, корінна країна) та «Велика Греція» (колонії). Натомість ін. вчені (О. Соловйов та ін.) стверджують, що терміни «великий» і «малий» в етногеогр. сенсі застосовувалися в европ. літературі 12–16 ст. для локалізації території багатьох країн. У сучасній науці термін «Мала Русь» («Малоросія») практично не вживається з огляду на стійке ідеологічне забарвлення та невизначеність змісту, окрім студій з етнічної історії, етнології, етнопсихології та ін., пов'язаних з вивченням етнонац. процесів здебільшого в ретроспективному розумінні.

Герб роду Малам.

Я.Д. Малама.

їнського технічно-господарського інституту, т. 25. Мюнхен, 1973; *Андрусяк М. Терміни «руський», «роський», «російський» і «блоруський» в публікаціях XVI—XIX ст.* В кн.: Збірник на пошану Івана Мірчука (1891—1961). Мюнхен—Нью-Йорк—Париж—Вінніпег, 1974; *Уєрин К. Поняття «Руси-Русі» в західноєвропейській картографії XVI—XVIII ст.* Мюнхен, 1975; *Дорощенко Д.* Що таке історія Східної Європи? (До питання про розмежування української і російської історії). *«Український історик»*, 1982, № 1/2; 1982/1983, № 3/4, 1; 1983, № 2/4; *Голубенко П.* Україна і Росія у світлі культурних взаємин. Нью-Йорк—Париж—Торонто, 1987; К., 1993; *Карамзин Н.М.* Історія государства Російського, кн. 1, т. 4. М., 1988; *Ключевский В.О.* Термінологія русської історії. В кн.: *Ключевский В.О. Сочинения, т. 6.* М., 1989; *Хвильовий М.* Україна чи Малоросія? *«Слово і час»*, 1990, № 1; *Когут З.* Розвиток малоросійської самосвідомості і українське національне будівництво. *«Зустрічі»*, 1991, № 2; *Річка В.М.* Про еволюцію назви «Русь» в етнополітичній історії України. *«УЖ»*, 1991, № 2; *Смолій В.А., Гуржій О.І.* Як і коли почала формуватися українська нація. К., 1991; *Толочко П.* Україна і Русь в літописі Самовидця. *«Київська старовина»*, 1992, № 3; *Velychenko S.* Shaping Identity in Eastern Europe and Russia: Soviet Russian and Polish Accounts of Ukrainian History, 1914—1991. New York, 1993; *Толочко П.* Русь — Мала Русь — руський народ у другій половині XIII—XVII ст. *«Київська старовина»*, 1993, № 3; *Лурье С.* Российской империи как этнокультурный феномен. *«Общественные науки и современность»*, 1994, № 1; *Брайчевський М.Ю.* Русь-Україна і Русь-Росія. В кн.: Історія українського середньовіччя: Козацька доба: Збірник наукових праць (на пошану Олени Михайлівни Апанович), ч. 1. К., 1995; *Кравченко В.В.* *«Росія», «Малоросія», «Україна» в російській історіографії другої половини XVIII — 20-х років XIX ст.* Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія, 1995, т. 5; Наукова записка М.Грушевського *«До справи східних границь України»* (травень 1924 р.). В кн.: Михайло Грушевський: Між історією та політикою (1920—1930-ті роки): Збірник документів і матеріалів. К., 1997; *Рябчу M.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націотворення. К., 2000; Історія української культури, т. 1—2. К., 2001.

О.В. Ясь.

МАЛАВСЬКИЙ Володимир Євгенович (1853—28(16).03.1886) — революціонер-народник. Н. в м. Кам'янець-Подільськ (нині м. Кам'янець-Подільський) у дворянській родині. Навч. в Кам'янець-Подільській г-зії. 1870 вступив до Київ. ун-ту, слухав лекції

на юрид., природничому та мед. ф-тах. Від 1874 вів народницьку пропаганду (див. *Народництво*) серед селян *Подільської губернії*. 1875 відрахований з мед. ф-ту Київ. ун-ту за несплату за навчання. 1876 переїхав до Києва. Вважається одним із учасників Чигиринської змови 1877, проте участь його не була доведена. Зарештований 1877, засуджений 1880 до 20 років каторги. За участь у виступі в'язнів проти жорсткого тюремного режиму (1883) переведений до *Петропавловської фортеці*, а потім до *Шлиссельбурзької фортеці*, де й помер.

Літ.: Деятели революціонного движения в России: Биобіблиографический словарь, т. 2: Семидесятые годы, вып. 3. М., 1931.

О.П. Реент.

МАЛАМИ — козацько-старшинський (згодом — дворянський і баронський) рід молдов. походження, засновником якого був **Андріаш** (Андрій) **Дмитрович** М. (р. н. невід. — п. до 1730). Він 1706 виїхав з м. Дубоссари (нині місто в Молдові), оселився в *Гетьманщині* та обіймав посаду охочекомонного полковника (1708—09; див. *Охочекомонні полки*). Його нащадки посідали уряди *військових товаришів* і *бунчукових товаришів*. До роду належали: **Володимир Федорович** (1841—1909) — громад. діяч, катеринослав., повітовий *предводитель дворянства* (1881—96), гласний Катеринославських губернських і повітових земських зборів (див. *Земства*); **Олександр Валеріанович** (1855 — р. с. невід.) — таємний радник, кінолог; **Яків Дмитрович** (1841 — 1912) — генерал від кавалерії (1906), нач. штабу *Київського військового округу* (1890—92), наказний отаман *Кубанського козацького війська* (1892—1904), помічник кавказ. намісника (1905—07); **Микола Дмитрович** (1845—1913) — статський радник, кубанський архітектор; **Павло Миколайович** (1859—1920) — громад. діяч і письменник, голова Кременчуцького та віце-президент Полтавського с.-г. т-ва, член 3-ї Держ. думи (див. *Державна дума Російської імперії*), автор праць з історії Полтавщини; **Борис Захарович** (1878—1972) — доктор медицини, лейб-медик Імператорського двору, дійсний статський радник

Володимир Володимирович (1872 — р. с. невід.) — камер-юнкер Імператорського двору (1909), катеринослав. повітовий предводитель дворянства (1902), автор праці *«Род Малама»* (Катеринослав, 1912). 1787 двоє з онуків родозасновника — брати майор **Олександр Іванович** (1749—1813) та поручик **Іван Іванович** (1760—1811) — отримали грамоту на баронську гідність *«Священної Римської імперії германської нації»*. Баронська гілка роду швидко зглася.

Рід внесений до 5-ї та 6-ї частин Родовідних книг Київ., Катеринослав., Ризької, Воронезької, Полтав. губерній, а герб — до 13-ї частини «Общего гербовника дворянских родов Всероссийской империи».

Літ.: *Малама В.В.* Род Малама. Екатеринослав, 1912; *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник, т. 3. К., 1912; *Савелов Л.М.* Воронежское дворянство. «Дон», 1896. № 145; *В.В. Томазов.*

МАЛАНЧУК Валентин Юхимович (13.11.1928—25.04.1984) — компарт. діяч. Н. в м. Проскурів (нині м. Хмельницький) у родині службовця. По закінченні навчання у Львів. ун-ті (1950) відразу обійняв посаду секретаря Львів. обкому ЛКСМУ. Від 1952 упродовж 12 років працював в апараті Львів. обкому КПУ: інструктором, лектором, пом. секретаря обкому, зав. відділу науки і к-ри. Переїзнюючи на посаді секретаря Львів. обкому КПУ з ідеології, М. набув слави теоретика й борця з укр. націоналізмом, який самочинно призупинив на території *Львівської області* рішення про обов'язкове введення *української мови* в училищах. Закладах. Груба поведінка з місц. львів. наук. та творчою *інтелігенцією* стала причиною усунення М. 1967 з посаді секретаря Львів. обкому КПУ й переведення його на посаду заст. міністра вищої та серед. спец. освіти УРСР. 1972 обраний секретарем ЦК КПУ. Період перебування М. на посаді гол. ідеолога ЦК КПУ отримав називу «епоха маланчуцізму», що характеризувалася різким зростанням політ. репресій, жорстким ідеологічним пресингом на творчу інтелігенцію, нищівними руйнаціями в укр. нац. к-ри. М. став одним з